

Egy török-mongol hangtörvény.

A török-mongol nyelvviszonyt ma még csaknem teljes homály fedi. Meg nem okolt feltevések, a dilettantizmusnak is csak nagyon alacsony színvonalán álló nyelvészeti kísérletezések, hiányos és tökéletlen feljegyzések versenyezve járulnak hozzá ahhoz, hogy a ki elfogulatlanul s némi módszerességre törekedve fog a kérdés vizsgálatához, — nem szólva a részletkutatás egy-egy újabb nagybecsű termékéről, — a semminél is kevesebbet találjon maga előtt.

A török-mongol összehasonlító nyelvtudomány a finnugor mellett szégyenletesen hátramaradt. Nálunk FOGARASI ábrándos kísérletezései után és BÁLINT GÁBOR szerencsétlen kutatásaival egyidőben a fáradhatatlan BUDENZ igyekezett lerakni ezen a téren is az alapokat, a melyeken a török-mongol nyelvtudománynak kellett volna felépülnie. «Némely látszólagos képtelenségek a csuvas-török hangviszonyokban» (NyK. III.) című dolgozata a mongol nyelvészeti kutatásokat is közelről érdekli s a NyK. XX. és XXI. kötetében közzétett mandzsu és mongol nyelvtani vázlatai ma is alapjául szolgálhatnak az ily irányú tanulmányoknak. A tungúz dialektusokat is szándékozott ismertetni, mint ez mandzsu nyelvtanának bevezetéséből nyilvánvaló; sajnos, ezt a szándékát nem valósíthatta meg. BUDENZ után megszűnt nálunk az érdeklődés a mongolság iránt, míg aztán legújabbán GOMBOCZ ZOLTÁN foglalkozott a török-mongol nyelvviszonynyal s írta meg «Az altaji nyelvek hangtörténetéhez» című tanulmányát, mely a jelen dolgozatnak is sokképen volt segítségére.*)

---

*) A külföld munkássága sem mutat sokkal szebb képet. Vö. Gombocz Z. NyK. 35 : 242—3.

Pedig a mongol-mandzsú nyelvek tanulmányozása a törökség szempontjából elsőrangú fontosságú, mert a török nyelvtörténet legérdekesebb kérdéseire csak ezektől a tanulmányoktól várhatunk feleletet.

Rendkívül bonyolulttá teszi a török-mongol nyelvviszony problémáját az a kölcsönös érintkezés, mely a törökség és a mongolság között többször fennállott s a melyre valaha talán csak a hangtörténeti chronologia fog némi világot vetni. Nem vagyunk tisztában a mongol-mandzsú nyelvviszonnyal sem, s nagy a gyanú, hogy e két nyelvben levő közösségeknek pusztá átvétel az alapja.

Nagyon természetes, hogy a pontos felelet ezekre a kérdésekre elvész a prähistorikus kor homályában, s bizonyos fokon túl kénytelenek vagyunk az ősrégi átvételt, az ősrégi kultúr-közösséget az ősrökonsággal, az ősrégi vérközösséggel egyenlő rangú tényezőnek venni a nyelvek és népek kialakulásában. Így vagyunk egyelőre a török-mongol viszony vizsgálatánál is.

Ilyen ősrégi időkre mutat vissza az a hangtörvény, melyet e dolgozatom fog kifejteni.

* * *

Forrásokul ugyanazokat a műveket használtam, a melyeket GOMBOCZ ZOLTÁN fennemlített tanulmányában. Rövidítéseim is ugyanazok, magyarázatuk ott (NyK. 35 : 244—7) megtalálható. Azoknak a jeleknek, melyek újabb művekből vett adataim mellett állanak és a melyek a fentemlített helyen nem találhatók, magyarázata a következő :

burjAIPodg. = alarski burját PodGORBUNSKIJ után (M. A. Подгорбунский: Русско-монголо-бурятский словарь. Иркутск. 1909.)

burjBPodg. = balaganski burját PodGORBUNSKIJ után.

burjChPodg. = chorinski burját PodGORBUNSKIJ után.

burjNUPodg. = nižne-udinski burját PodGORBUNSKIJ után.

burjSC. = selenginski burját CASTRÉN után.

burjSPodg. = selenginski burját PodGORBUNSKIJ után.

burjTPodg. = tunkinski burját PodGORBUNSKIJ után.

csuVPAAS. : PAASONEN csuvas szójegyzékéből. NyK. XXXVII—XXXVIII.

csuVG. = GOMBOCZ ZOLTÁN: Csuvas szójegyzék. NyK. XXXVI.

- kazPAAS. = kazáni adatok PAASONEN csúvas szójegyzékéből
 khalPODG. = khalkha-mongol PODGORBUNSKIJ után.
 mandzsuHARL. = Manuel de la langue mandchoue. Par C. de HARLEZ. Paris. 1884.
 mandzsuIV. = A. O. ИВАНОВСКИИ: Mandjurica. СІІБ. 1894.
 MNYv. = Magyar Nyelv (a M. Nytud. Társ. folyóirata).
 mongkelACHRUDN. = keleti mongol aru-chorčün dialektusa
 RUDNEV után (A. Рудневъ: Матеріалы по говорамъ восточной
 МОНГОЛІИ. С.-Петербургъ. 1911.)
 mongkelDBRUDN. = keleti mongol durbut-bejse dialektusa
 RUDNEV után.
 mongkelORUDN. = keleti mongol ordos dialektusa RUDNEV
 után.
 mongkelTRUDN. = keleti mongol tumut-dialektusa RUDNEV
 után.
 oszmBdM. = Dictionnaire turc-français. Par A. C. BARBIER
 DE MEYNARD. Paris. 1881.
 óoszmVÁMB. = Alt-osmanische Sprachstudien von H. VÁMBÉRY.
 Leiden. 1901.
 tungSamGR. = samagerni tungúz GRUBE után.
 tungOch. = ochotski tungúz GRUBE után.

* * *

Régóta tudjuk, hogy a köztörök nyelvek szókezdő *t*-jével szemben az oszmanliban hol *t*-t, hol pedig *d*-t találunk, s e jelenség magyarázatáért a török nyelvekhez hiába fordulunk. Megpróbáltam a kutatást a mongol-mandzsu nyelvek területére is kiterjeszteni, s ez nem remélt sikerre vezetett. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az oszmanli szókezdő *t*-nek a mongolságban *č*-, a *d*-nek pedig következetesen *s*- felel meg, természetesen dialektikus eltérésekkel. A mongol irodalmi nyelv, mely meglehetősen régi nyelvállapotot őrzött meg, szabályosan ezt a megfelelést tünteti fel, megjegyezvén, hogy bizonyos hangtani helyzetben (*a*, *e*, *o*, *u*, *ü* előtt) a *č* helyett *c*-t találunk.

E hangtörvény bemutatására szolgálnak az alább közölt szóegyeztetések. Természetes, hogy e hangtörvény segítségével kutatás közben még számos új nyomra, sok új etimológiára fogunk bukkanni, éppen ezért az alábbi sorozattól mi sem áll távolabb, mint hogy csak megközelítőleg is kimerítő legyen. Arra sem lehetett gondolni, hogy az etimonokat a mongol-mandzsu nyelvterület minden egyes dialektusán végig kövessem s a szabályszerű megfeleléseket pontosan összeállíthassam. Fő-

oka ennek az, hogy a rendelkezésünkre álló tungúz anyagok a legprimitívebb követelményeknek sem felelnek meg. Igaz, hogy azzal sem dicsekedhetünk, hogy a mongol-mandzsú nyelvterület többi részeiről tulságosan sok pontos feljegyzésünk volna.

Az etimológiákat olyan sorrendben közlöm, a mint azokkal hangtörvényemet a legvilágosabban bebizonyíthatom.

I. Oszm. *t-* ~ mongol-mandzsú *č-* (~ ktör. *t-*).

1. *taš*. oszmBdM. طاش *taš* 'pierre; pierre précieuse; marbre de toute sorte'.

~ orkh. ujk. csag. kturk. alt. tel. leb. sor. kacs. küer. kún, kazR. *taš* 'der stein, steinern' | kirg. sag. kojbr. *tus* 'der stein' || csuvPaas. *tšyl* id. || jakB. *tās* id.

~ mongSCHM. *čilayun* 'stein, steinig' | mongKhRAM. *tš'ulw̄y*, *tšulū* id. | kalmJü. *čilōn* id. | burjC. *šuluy*, *čolū* id. | khalPodg. *čulūn* id. | burjSPodg. *čolū* id. | khalPodg. *čulūn* id. | burjSPodg. *čolū* id. | burjNUPodg. *šulun*, *šulu* id. | burjTPodg. *šulun*, *šulu* id. | burjChPodg. *šulun*, *šulu* id. | burjAlPodg. *šulun*, *šulu* id. | burjBPodg. *šošun* id. || mandzsúIv. *čoló* id. | mandzsúSolIv. *žoló* id. || tungManIv. *žoló*, *žoló* id. | tManMAX. *žolo* id. | tWilMAack *žolo* id. | tČapKL. *žulo* id. | tOchGR. *žol* id. | tNerKL. *žaló* id. | tJakKL. *žoló* id. | tMangKL. *žöllo* id. | tOročPROT. *dčolo* id. | tOročČ. *žolo* id. | tOročLEON. *žolo* id. | goldGR. *žoló* id. | tungLamKL. *žolá* id.

Vö. BUDENZ NYK. 3 : 243, RAMSTEDT Konjug. 97. l., GOMBocz NYK. 35 : 260.

2. *tala-*. oszmZ. طالامق *tala-* 'mordre, piller' | طالان, *talan* 'qui pille; pillage' | oszmBdM. دالامق *dala-* id.

~ az. kaz. kir. krm. karLT. alt. tel. leb. sor. szag. kojB. kacsR. *tala-* 'zerreißen, abreißen, zerstören, vernichten, beissen; rauben, plündern; zanken, streiten, kämpfen' | jakB. *talā*, *talībīn* 'etwas von jemand rauben, jemand berauben'.

~ goldGR. *čola-*, *čolo-*, *čoli-* 'stehlen, rauben' | tungOroč. LEON. *čooči*, *čoolahaŋe* 'воръ' | tOročPROT. *čooča* id. | žučGR. *táo-lī-mei* 'stehlen'.

Figyelemre méltó a BdM. *dala-* alakja, mely feltétlenül újabbkori alakulás (analogia, sandhi stb.; esetleg hibás feljegy-

zés). Megvan a RADLOFF szótárában is (III. 1633). Példáink között ezen kívül is több olyannal fogunk találkozni, a melyeknek az eredeti *t*-vel, illetve *d*-vel kezdődő alakjuk mellett *d*-vel, illetőleg *t*-vel kezdődő mellékalakjuk is van. De mindegyiknél világosan látszik, melyik az egészen új fejlemény.

BÖHTLINGK a jakut alakot összeveti a mongKow. *tala*- 'enlever, confisquer les biens' szóval, melyhez még hozzácsatolhatjuk a mandzsuGAB. *tala*- 'nehmen, sich aneignen, confiscieren' szót. Kétségtelen azonban, hogy mind a mongol, mind a mandzsu szó újabb átvétel a törökből. A már fentebb is említett többrendbeli kölcsönös érintkezés a törökség és a mongolság közt a szóegyeztetést zavarja főképpen. Kénytelenek vagyunk alakilag meglehetősen eltérő egyeztetéseket végezni, holott talán akármelyik szónak pontos mása is megvan a másik nyelvben. Az átvételek több rétegének hipotézise egyrészt nagy segítségünk a kutatásban, de másrészt rovására van az egyeztetések biztosságának.

Vö. Gombocz NyK. 35 : 261.

3. *tavuk*. oszmBdM. طاووق (var. طاووق, طاووق) *tavuk* 'poule'.

~ ujrR. *tau* id. | altR. *taka* id. | tarR. *toka* id. | tel. leb. kumR. *tāk* id. | kar. kojbc. *takiak, tākāk, tagak* id. | kirg. kaz. tob. csagR. *tau*k id. | csagR. *tau*ruk, *takuk* id. | oszmR. *tavuk* id. || esuvAnMunk. *čex* id. | esuvAnZ. *ciž* id. | esuvVirjMunk. *čere* id. | esuvVirjAšm. *tšir̄i* id.

~ mandzsuGAB. *čoko* 'hahn, huhn' | tungOročProt. *čeko* 'курица' | goldGr. *čekó, čekžó, čoko* 'hahn' | tungAlAmMaack *tōoka* id. | žučGr. *t'i-huó* id.

Újabbkori török jövevényszó a mongSCHM. *takja* 'henne'.

Vö. Gombocz NyK. 35 : 261, MNyv. 3 : 367.

4. *toprak*. oszmBdM. طوپراق *toprak* 'terre, sole, territoire' (v. طپراق).

~ krm. csag. kir. kúnR. *toprak* 'Erde, Land, Territorium, Kontinent'. *kara toprak* (kir. oszmR.) 'die Schwarzerde, das Grab' || esuvPaas. *tāpra* (Szp. *tōpra*) 'por, föld' | esuvG. *tōpra* id.

~ burjNУPodg. *šabur* 'черная земля, грязь' | burjBPodg. *šabar* 'грязь' | burjTPodg. *šabar* id. | khalPodg. *šabar* id. | khal., burjT., Ch., BPodg. *šabartaj* 'грязный (о дорогѣ)'.

Ez alakok szabályos megfelelőjének a mongolban *c*-vel kell kezdődnie. Zavarja a dolgot CASTRÉNNAK egy adata a selenginski és chorinski burjátból: *šabar* 'Lehm'. A selenginskiben ugyanis *č*-vel kellene kezdődnie a szónak. Tekintettel azonban arra, hogy a selenginski *šabar* PODGORBUNSKIKNÁL nincs meg s CASTRÉNNÁL is esetleg tévedés lehet, ettől most eltekinthetünk.

A mongol *čamur alakot annál inkább feltehetjük, mert van a törökség egy részében egy szó, a mely ennek pontos megfelelője, s a mely *e* szerint újabb mongol jövevényszó volna. Ez a csag. krmR. *čamur* = *čamir*, oszmR. *čamir* 'Ton, Schlamm, Schmutz'.

A *toprak* képzése világos (< *topur + *ak*; vö. kumük *opurak* > *oprak* 'ruha, öltözet').

5. *tür.* oszmBDM. *تر* *ter* (var. *در*) 'sueur, transpiration, moiteur'.

~ ujj. csag. ktur. krm. alt. tel. leb. sor, kiz. küer. tarR. *tär* 'der Schweiss' | kazB. *tir* id. || csuVPAAS. *tar* id.

~ mongKow. *cer* 'humeur, flégame'.

6. *tüy.* ujj. csag. ktur. tar. alt. tel. leb. sor, küerR. *tüy* 'gleich, gleichartig; grade, genau; das Gleichgewicht, die Regel, die Richtschnur, die Ordnung, das Maass' | kir. kkir. sag. kojB. kaes. *tey* id. | kazB. *tüy* id. || csuVPAAS. *tan* 'egyenlő' || jakB. *tüy* 'glatt, eben; gleich; Glätte, Ebenheit; Gleichheit'.

~ mongKow. *cey* 'le prix, la valeur' | burjSPodG. *cän* 'цѣна' | burjNUPodG. *sän* id. | burjBPodG. *sän* id. | burjChPodG. *sän* id. | burjSPodG. *cägnäyü* 'цѣнить' | burjNUPodG. *sägnäyü* id. | burjTPodG. *sägnäyü* id. | burjBPodG. *sängäyü* id. | burjNUC. *sey* 'preis' | burjSC. *cey* id. | burjNUC. *seynenäm, segnenäm* 'schätzen' | burjSC. *cegnenep* id.

BÖHTLINGK a jakut alakot összeveti a mongKow. *tey* 'équilibre' szóval, melynek idetartozása nyilvánvaló.

7. *tanak.* oszmBDM. *طالق* *tanak* 'chose étonnante; prodige, merveille' | oszmBDM. *طامق* *tan-* 'nier; s'étonner'.

~ kaz. krmR. *tiyla* 'zuhören, vernehmen' oszm.: 'ein klingendes Geräusch von sich geben' | orchR. *tiylä-* 'lauschen' | sagR. *tiynä-* id. | ujjR. *tiylä-* id. | leb. sor, szag. kojBR. *tiyna-*

id. | kazR. *tigla-* id. | kazBÁL. *tiyna-* id. | alt. tel. soj. *tiyda* 'horchen, gehorchen' | karC. *taynärmen* 'hören'.

~ mongORUDN. *čingrina-* 'звучать' | mongKow. *čigna-γu* 'écouter, observer' | mongSEM. id. 'horchen' | burJC. *šaynanam, šagnanam, čagnanap* 'hören, horchen' | kalmJü. *čignazu* 'horchen, lauschen'. || mandzsuZACH. *čingilaku* 'колокольщикъ, звоноръ'.

Megvan: GOMBOCZ NyK. 35 : 261. Új az oszm. *tay* és a mongol *čingrina* idevonása. A ktör. *tigla-* eredeti jelentése 'hangzani' lehetett (*tij alapszóból *-la* képzővel) s ebből fejlődött a 'hallani' jelentés. A mongol *čingrina* és a mandzsu *čingilaku* idevonását mindenesetre zavarja az a körülmény, hogy a két szó erősen hangutánzó. Nem lehetetlen azonban, hogy az alapalak oly, a *č* hanghoz mindenesetre nagyon közel álló affricatával kezdődött, a mely a törökségben, mialatt a szó hangutánzó volta lassanként kiveszett a köztudatból, a többi ugyanilyen szókezdővel együtt *t*-vé fejlődött.

8. *tämiz*. OszmBdM. *تميز temiz* 'propre, net; pur, sans tache ni souillure; honnête, vertueux, d'une réputation sans tache'.

~ az. krmR. *tämiz* 'rein, fleckenlos, polirt, tugendhaft, von gutem Rufe'.

~ mongKow. *ceber* 'pur, propre, net, irréprochable' | mongDBRUDN. *šiwēr* 'чистый'.

Az egyeztetés mind hangtani, mind pedig jelentéstani szempontból kifogástalan. Kérdés azonban, hogy viszonylanak e szóhoz azok az alakok, melyeket PAASONEN «Die türkischen lehnwörter im mordwinischen» cz. munkájában (p. 46) felhoz: mis. *čibär* 'hübsch, nett, schön' | kaz. *čilbär*, (OSTR.) *čibär* id. | csuv. *čiber* 'hübsch' | csag. *čeber* 'fink, geschickt (von frauen)' | alt. *čeber* 'reinlich, sauber'. Közvetlen kapcsolatban csupán az alt. *čeber* van a mi szócsoporthoz, a mely, mint jelentése is mutatja, újabb mongol jövevényszó. A többi alakok idetartozása azonban nem látszik előttem kétségtelennek (nb. kaz. *čilbär*), de feltéve azt, hogy a kaz. alak *č*-je anorganikus (a mit különben lehetne bizonyítani, ha igaz volna), akkor is nagyon valószínűleg gondolhatunk átvételre.

9. *törü*. oszmBdM. *تورا* ou *توره* *töre* 'coutume, loi coutu-

mière; règlement civil et criminel; en particulier le code édicté par Djenghiz-khan; titre donné aux princes et ministres'.

~ orkh. ujrR. *törü* 'die entscheidung des fürsten, die gewalt, die der fürst ausübt, die regierungsgewalt, das gewohnheitsrecht' | kirR. *törö* 'die gerichtliche entscheidung' | karR. *törä* 'das gericht, die gerichtliche sache, etc.' | ujr. csag. oszm. kúnR. *törä* 'die regel, das gesetz' oszm.: 'die sitte, das gebrauch'.

~ burjBPODG. *šübäri* 'судъ' | burjTPODG. *šübäri* id.

A balaganski és selenginski alakok megfelelője egy irodalmi *cübäri lenne, melyet a török alakkal egyeztetni nem ütközik akadályba. Gombocz a török alakokat a mongKow. *türü* 'regierung, regierungsverwaltung' szóval egyeztetni, de valószínűnek tartja, hogy a mongol *türü* újabb jövevényszó. Hogy a mandzsuGAB. *doro* 'regel, ordnung, sitte, handlungsweise, lebensart, beruf; grundsatz, prinzip, herrschaft, ceremonie' hogy viszonylik ezekhez a szókhoz, az egyelőre nem világos.

II. Oszm. *d-* ~ mongol-mandzsu *s-* (~ ktör. *t-*).

10. *dün.* oszmBDM. *دون* *dün* 'hier' | oszmZ. *دون* *dün* [gegenteil von *كون* *gün*] 'nuit; la nuit d'hier; hier' | krmR. *dün* 'nacht'.

~ orkhTn. *tün* 'la nuit' | ujrR. *tün* id. | szojR. *tün* 'nacht, gestern' | urjKAT. *tün* 'ночное время, ночь' | urjKAT. *tün* 'въ ночное время, ночью' (< *tünün* l. KAT. p. 292. d. 5.) | csag. ktur. tar. kir. kkir. alt. tel. leb. kacs. küer. szag. kojb. kúnR. *tün* 'die nacht' | kazB(L. *tön* id | baskPR. *tön* id. || jakB. *tün* id.

~ mongKow. *süni* 'nuit' | mongAChRUDN. *sun(i)*, *süni* id. | mongTRUDN. *süni* id. | mongDBRUDN. *tün* id. | burjSC. *söhe*, *söni* id. | khalPODG. *süni* id. | burjSPODG. *söni* id. | burjT. B. AlPODG. *gxüni**) id. | khalPODG. *gxüni* id. | burjNU. T. ChPODG. *gxöni* id. || mandzsuIv. *süni* id.

11. *dülki.* oszm. krmR. *دلکی، دلکو، دلکی* *dülki* 'der fuchs'.

~ ujr. csag. kturR. *tülki* 'der fuchs' | kún, alt. tel. tuba, sor, kirR. *tülkü* id. | esuvBG. *tüle* id. | esuvMkarG. *tüle* id.

~ mandzsuGAB. *solohi* 'zobel' | goldGR. *sóle*, *söli* 'fuchs'

*) A *gx* hangértékével nem vagyok tisztában.

goldGR. (zwischen dem Geong-gebirge und dem Ussuri) *sole*; oberhalb des Ussuri: *solaki* | tungOlčaGR. *sull* id. | tungSamGR. *sole* id. | tungOročLEON. *sulaki* id. | tungBIR. *solaki* id. | tungUds. MIDD. *solaki*, *šolaki* id. | tungKondCSEK. *sulaki* id. | tungAnad. *holi*, *holati* id. | tungOch. *χulican* id. | tungCASTR. *sulaki* id.

A török *dilki*, *tilki* és tungúz *sulaki*, *soloki* stb. szókat már GOMBOCZ ZOLTÁN egymás mellé állította (NyK. 35 : 277), de azt mondja a tungúz alakokról, hogy szókezdő *s*-hangjuk miatt nem illenek össze a török alakokkal. Bizonyításunk szerint éppen ellenkezőleg van a dolog, s inkább a fent említett helyen felhozott mandzsuGAB. *želken* 'eine art marder' stb. alakok szorulnak további magyarázatra.

12. *däri*. oszmZ. دري *deri* 'peau, cuir'.

ujgR. *täri* 'leder, haut' | urjKAT. *täriḡ* 'вооружение богатыря, шуба шамана' | kúnR. *täri* 'leder, haut' | kojbc. *ter* 'haut' | alt. tel. leb. sor, küerR. *tärä* 'das leder, die haut, das fell' | krm. bar. kar. csagR. *täri* id. || jakB. *tiri* 'haut, balg, fell, leder' || csuvPAAS. *tir* 'bör'.

~ mongKOW. *sarisun* 'cuir, cuir colorié, peau de chagrain, maroquin' | mongKOW. *saḡari* 'peau de la main ou des pieds qui est dure; un cor, durillon; une escarre (d'ulcère); peau du derrière des ânes, des mulets, qu'on tanne pour en faire des bottes' | khalPODG. *sāri* 'кожа козловая' | mongORUDN. *sarisin*; *sarisin χamir* 'кожа на носу собаки, непокрытая шерстью' | mongORUDN. *sarisin borbo* 'мѣсто надъ пяткой у собаки, скудно покрытое шерстью'.

BÖHTLINGK az Über die Sprache der Jakuten Wb. 156. lapján a jakut *sāri* 'die haut vom ende des pferderückens; daraus verfertigte stiefel' s a *saḡari* 'gegerbte renntierhaut' szókat egybeveti az oszm. MENINSKI يغري (*jaḡri*) 'clunes equi' s a mandzsu *sarin* 'chagrain, cuir' szóval. A mandzsu szóval való összevetés mindenesetre helyes, a másikat egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk. Vö. oszmR. *jaḡri* (ungebr.) 'das kreuz des pferdes, croupe de cheval' | csagKÚN. *jaḡir* 'wunde an der schulter des tieres; wunde durch reibung des sattels entstanden' | csagKÚN. *jaḡin* 'wunde auf dem pferderücken' | ujgR. *jaḡir* 'das schulterblatt'. L. GOMBOCZ NyK. 35 : 268.

A mongol *sāri* az irodalmi nyelv tanúsága szerint a *sařari* alak összevonása. A jakut *sāri*, *saři* alakok pedig újabbkori mongol jövevényszók. Vö. jakB. *tiri* 'haut, balg, fell, leder'.

13. *dal-*. oszmBdM. *طالق* (var. *دالوق*) *dal-* 'plonger, s'immerger; s'enfoncer dans ses pensées, dans le sommeil; s'immiscer, s'ingérer; entrer brusquement' | oszm. krmR. *dal-* 'eingetaucht, versunken sein'.

~ tel. alt. sor, szag. kojb. kacs. kir. kkir. kaz. kún, krmR. *tal-* 1. 'ermüden, ermatten, schlaff werden', 2. 'so matt, schwach werden, dass man wie todt daliegt, in ohnmacht fallen, die besinnung verlieren'.

~ mongKow. *sula* 'faible, qui est lâche, qui n'est pas serré; vide, où il pourrait entrer qc.; oisif, libre, simple, sans charge, qui n'a aucun emploi, qui n'a point d'occupation déterminée' | mongKow. *sularaxu* 's'affaiblir, perdre ses forces, devenir infirme' | mongKow. *sulatxaxu* 'affaiblir, rendre meuble, rendre mou, élargir, rendre plus léger, soulager; laisser aller, délivrer, affranchir' | burjСПОДГ. *soldorxo* 'погружаться' | mandzsuHARL. *sula* 'vide, inoccupé; oisif; sans fonction, non cultivé, désert' | mandzsuHARL. *sulambi* 'laisser, abandonner' | *sulabumbi* 'faire vider, abandonner, raccourcir, laisser pousser en liberté' | tungC. *sula* 'schwach'.

14. *dal*. oszmBdM. *دال* *dal* 'branche, rameau; jeune branche'.

csag. ktur. tarR. *tal* 'die weide, der zweig, der stamm; jeder lange, dünne körper (beim zählen)' | ujb. tel. alt. leb. sor, szag. kojb. kacs. küer. kir. kkir. kaz. tob. karR. *tal* 'die weide, das weidengestrüpp, (ujg.) eine rute, ein junger baum'.

~ mongKow. *salaxa* 'rameau, branche; rejeton; le bras (d'une rivière), canal qu'on fait en saignant une rivière; les dents (d'une fourche etc.)' | mongKow. *salburi* 'branche, rameau, jet, fourchon, bras, carrefour'.

A *salaxa* végzetét illetőleg vö. mongKow. *saxalaxa* 'crins de cheval'.

15. *doxyak. Az oszmanli alakot a szótárakban nem találtam.

~ csagVÁMB. تورغان (tozyak) 'die schilfblume'.

~ burjBPODG. *surga* 'ledum palustre' | burjPPODG. *sorgo* id.

16. *dani-*. Az oszmanliban ma többnyire *tani-* alakban használatos, de vö.: oszmBDM. دانشیق *daniš-* 'consulter' (voir طانشیق); طانشیق *daniš-* 'se connaître' etc.; طانیق et طانیق *donik* 'témoin' | oszmZ. id. | oszm. krm. azR. *daniš-* 'sich kennen, bekannt sein'.

Csaknem minden dialektus R. *tani-* 'kennen, wissen, er-kennen'.

~ mongKow. *sanažu* 'penser, songer à, méditer, réfléchir, délibérer, faire une idée; se souvenir de, se rappeler | mongO. RUDN. *sana-* 'думать' | mongDBRUDN. *san-*, *tan-* id. | burjSC. *sanâ* 'verstand' | burjSPODG. *sana* 'умь' | mandzsuHARL. *sambi* 'voir, remarquer, savoir' | mandzsuGAB. *sandzambi* 'einander ken-nen' | mandzsuGAB. *sambi* 'sehen, einsehen, erkennen, merken, wissen' | tungC. *sâm* 'wissen' | goldGR. *sa-* 'wissen'.

17. *dat.* óoszmVÁMB. دَدَقْ *dadak* 'geschmack, genuss, süssigkeit' | oszmBDM. داد *dad* 'goût, saveur', voir طات et طاد; طات *tat*,*) autrement *dat* ou *dad* | oszmR. *dat-* 'schmecken, kosten, mit vergnügen geniessen, an etwas geschmack finden; proben, versuchen; wohin geraten' | oszm. krmR. *datli* 'süss, wohl-schmeckend' | csag. krmR. *dat* 'geschmack'.

~ ujrR. *tat-* 'probieren, kosten, schmecken' | oszm. krm. csag. tar. bar. tob. kir. kazR. *tat* 'der geschmack, die süssigkeit', tar.: 'das gefühl, die empfindung' | tel. alt. szag. kojb. kacs. küerR. *tāt* = *tat* || csuvPAAS. *tudê* 'íz'.

burjSPODG. *sätzil* 'чубетво' | khalPODG. *sätzil* id.

18. *diri.* oszmBDM. دیری *diri* 'vivant, vif, fort, dur, alerte' | oszm. krm. azR. *diri* 'lebend, lebendig'.

~ orkh. leb. sor, szag. kojbr. *tirig* 'lebendig' | ujr. tar. kar. csagR. *tirik* 'leben habend, beseelt, lebendig, lebhaft' | tel. sor, leb. szag. kojb. kacs. küerR. *tirgis-* 'beleben, ins leben ru-fen' || csuvPAAS. *tšara* 'élő, élénk'.

~ mongSCHM. *serikü* 'aufwachen, erwachen, wachsam

*) A mai oszmanliban ez az alak a gyakoribb.

sein' | mongKow. *serekü* 'éveiller, veiller' | burjSC. *serenep* 'erwachen' | burjSC. *serênep* 'wecken' || mandzsuGAB. *serehun* 'wachsam'.

BÖHTLINGK a mongol *serekü*-vel egyezteteti a jakut *säräx* 'behutsam, auf der hut' szót.

19. *dös.* oszmBdM. *دوش* *duš*(?) 'côté; opposé, en face' | oszmR. *dös* 'die Brust, der Busen, die Seite (bei den Tieren), der Widerrist (beim Pferde)'.
 ~ alt. tel. leb. sor. küer. tar. kir. csag. kar. kúnR. *tös* 'die Brust' || jakB. *tüös* 'Brustbein'.

~ mongDzsR. *süzi* (irod. *seguzi*) 'бедро' | burjB. ТРодг. *säzi* 'грудь'.

* * *

Eredményeinket tehát a következőképpen foglalhatjuk össze:
 altaji *l ~ ktör. *t*, oszm. *t*, mong. *č*; altaji *δ ~ ktör. *t*, oszm. *d*, mong. *s*.

Mindezek a tanúságok szebben és biztosabban állítják elének az ősrégi török-mongol érintkezést, mint a legmegbízhatóbb történeti feljegyzés. Nem is szólva arról, hogy az a kor, a melybe e hangtörvény visszanyúlik, a történettudomány számára örökre elérhetetlen.

NÉMETH GYULA.